

Opinionsledaren Assar Lindbeck

Utan någon egen maktbas blev Assar Lindbeck genom sina intellektuella insatser en av dem som hade det tydligaste inflytandet på Sveriges ekonomiska utveckling under viktiga decennier. Det gällde särskilt striden kring löntagarfonderna, som han lyfte till en fråga om Sveriges framtida ekonomiska system. Och det gällde den s k Lindbeckkommissionen, där analys och förslag gav den politiska debatten en ny intellektuell grund att stå på. Sammantaget en storartad insats.

CARL BILD

var riksdagsledamot 1979–2000, partiordförande Moderaterna 1986–99, statsminister 1991–94 och utrikesminister 2006–14. carlbildt@gmail.com

När Assar Lindbeck kom till de sista raderna i sina memoarer – *Ekonomi är att välja* – formulerade han en liten tes som sammanfattar mycket av den stora betydelse han kom att få i svensk samhällsdebatt under ett antal decennier:

Att ge privata råd till regeringar eller enskilda politiker utan att samtidigt långsiktigt påverka den allmänna opinionen är som att skriva i sanden vid en ocean: nästa svallvåg i opinionen raderar ut skriften. (s 408)

Andra kan betydligt bättre än jag bedöma de insatser Assar Lindbeck gjorde på den ekonomiska forskningens och den akademiska utvecklingens områden. Men det som gjorde honom så annorlunda och så betydelsefull var just att han dessutom såg det som en viktig uppgift att påverka den allmänna opinionens utveckling i frågor av betydelse för landets ekonomiska utveckling.

I två viktiga skeden av det senaste halvseklets utveckling kom hans insatser att bli av avgörande betydelse för den samhällsekonomiska och politiska utvecklingen.

1. Striden om löntagarfonderna

Det första är alldeles uppenbart den utdraga och intensiva strid kring förslaget om s k löntagarfonder som faktiskt kom att dominera och t o m definiera svensk politisk utveckling under ett och ett halvt decennium från det att det först gjorde entré från LO:s sida till dess att det som förslaget resulterat i slutligen avskaffades av den regering jag ledde i början av 1990-talet.

När förslaget fördes fram skedde det stundtals med motiv som inte fullt ut klargjorde vad det egentligen handlade om. Det talades allmänt om att det på något sätt skulle underlätta LO:s möjligheter med den s k solidariska

lönepolitiken, eller att det skulle ha någonting att göra med förmögenhetsfördelningen i samhället.

Men då hade man inte räknat med Assar Lindbeck.

Med en klarhet som från mycket få andra tog han till orda i debatten och förklarade att vad det handlade om var att i grunden skifta ekonomiskt system i Sverige och att därmed glida in i ett samhälle som skulle bli ”tyst” när så gott som all makt koncentrerades i de fackliga organisationernas händer.

Hans argumentation mot fonderna handlade inte om den ena eller den andra ekonomiska vinklingen på frågan, utan för honom var det en fråga om vilka grundläggande principer som bär upp en fungerande marknads ekonomi och ett fritt samhälle.

Striden blev hård. I sina memoarer skriver Assar Lindbeck att ”den ideologiska och maktpolitiska konflikten i fondfrågan var mer dramatisk än någon annan politisk konfrontation efter andra världskriget i Sverige, inklusive planhushållningsdebatten omedelbart efter kriget” (s 269). Konflikten gällde, skriver han, ”Sveriges val av ekonomiska system” (s 269).

Inledningsvis fanns det inte så få företrädare också för borgerliga partier och näringslivet som vacklade och mumlade i debatten om löntagarfonder. Man vågade eller orkade inte ta en mer grundläggande konfrontation. Hos åtskilliga fanns nog en kvardröjande tro att det nog trots allt var socialdemokratien som bestämde det mesta i landet.

Det är svårt att överskatta den betydelse Assar Lindbecks insatser hade för den grundläggande debatt om och opinionsbildning mot löntagarfonderna som dock gradvis tog fart i slutet av 1970-talet. Han gav kritiken en intellektuell skärpa som få kunde stå emot och dessutom en politisk legitimitet inte minst mot bakgrund av att han tydligt var en medlem av det socialdemokratiska partiet.

Så småningom kom hela det märkliga fondäventyret att haverera. När Socialdemokraterna återvände till regeringsmakten 1982 baxade man igenom ”detta jävla skit” – för att använda dåvarande finansministern Kjell-Olof Feldts poetiska formulering – men när det blev dags för en ny borgerlig regering hösten 1991 var ett av de allra första förslag vi lade på riksdagens bord att avskaffa dem.

Assar Lindbecks insatser i debatten var av stor betydelse inte enbart för att direkt ifrågasätta förslaget om löntagarfonder. Genom det sätt han förde debatten kom han också att på ett avgörande sätt syresätta det offentliga samtalet när det gällde mer grundläggande frågeställningar kring det ekonomiska och delvis också det politiska systemet. Om den offentliga diskussionen länge påverkats av efterdyningarna av det sena 1960-talets våg av vänsterradikalisering, har den ända in i senare tid påtagligt påverkats av efterdyningarna av den viktiga systemdebatt under senare delen av 1970-talet och 1980-talet som hade Assar Lindbeck som den främsta intellektuella banerföraren.

2. Lindbeckkommissionen

Och det för naturligt över till det andra skede där hans insatser kom att bli av mycket stor betydelse. Få har väl hört talas om kommissionen om ”nya villkor för ekonomi och politik” som presenterades i mars 1993, men för många är Lindbeckkommissionen fortfarande ett begrepp.

Det var jag – då statsminister – som några dagar innan den 19 november 1992 – dagen då Riksbanken tvingades att ge upp valutans knytning till den europeiska valutaenheten Ecu – hade ringt upp Assar Lindbeck och då i allmänna ordalag frågat om han skulle vara intresserad av ett uppdrag som detta.

Men saken måste självklart ses i ett lite längre perspektiv.

I sina memoarer delar Assar Lindbeck in vår moderna ekonomiska historia i fyra olika skeden.

Den första perioden – som han kallar den marknadsekonomiska perioden – sträcker sig från reformerna på 1870-talet fram till det andra världskriget.

Därefter följde vad han kallar den välfärdskapitalistiska perioden med god ekonomisk tillväxt och en successiv utbyggnad av olika offentliga regelsystem. Det var en period när skatte- och utgiftstryck inte avvek markant från motsvarande andra europeiska länder, även om åtskilliga delar av vår ekonomi fortfarande var tämligen reglerade.

Den därpå följande – vad han kallar interventionistiska – eran från 1970 och framåt kom ju att bli avsevärt mer problematisk.

Nu steg både skatte- och utgiftstryck påtagligt – 1989 var skattekvoten uppe i 59 procent – och en rad ekonomiska problem gjorde sig påminda.

Sättet att försöka lösa ut dessa blev som bekant att devalvera. Försiktigt och defensivt ibland – som 1977 och 1981 – eller mer djärvt och offensivt som 1982.

Men för allt fler blev det uppenbart att detta inte var en hållbar väg. Ibland var det ju uppenbart att den valdes för att undvika den strukturanpassning som i själva verket var en förutsättning för att den skulle lyckas. Och därmed förde den oss i allmänhet bara tillbaka till utgångspunkten.

Det var för att bryta denna logik, och sätta den förr eller senare alldeles nödvändiga strukturanpassningen i fokus, som fast- och hårdvalutapolitiken kom att vinna politisk mark. Som ett led i försöken att bemästra den allt påtagligare ekonomiska krisen knöt regeringen 17 maj 1990 kronan till Ecu i det europeiska valutasamarbetet.

Och när den regering jag ledde tillträdde i oktober året därpå – med Ny Start för Sverige som program – var detta en självklar bas för vår politik. Något av ett ankare. Det kom – som vi vet – inte att fungera.

Från sommaren 1992 mörknade molnen vid horisonten. Bundesbank höjde räntan. Det började bli oroligt. Och regeringen brottades med sina problem. Ett förslag om att införa två karensdagar skulle lotsas igenom en riksdag där vi saknade majoritet. Det rådde stor strid kring förslaget att begränsa det kostsamma systemet med delpensioner.

Riksbanken använde sitt räntevapen för att försvara valutan, men de externa omständigheterna var knappast gynnsamma. Den bekanta dagen med 500 procent var dagen då det brittiska pundet knäcktes – Black Wednesday i modern brittisk politisk historia. Det var inte lätt att vara ett litet och utsatt land.

Två breda och rätt unika politiska överenskommelser – en första mer symbolisk och en andra med mer substans – bidrog tillfälligt till att klara situationen. Runt om oss i Europa föll valutorna som käglor. Men den 19 november gick det så inte längre. Dagarna därpå gick Portugal och Spanien samma väg. Norge skulle komma lite senare. Finland hade redan fallit.

Därmed hade den ekonomiska politiken förlorat något av det ankare vi försökt göra allt fastare i ansträngningarna att komma bort från det som misslyckats under de två tidigare decennierna.

Och att den politiska debatten självt skulle kunna leta sig fram till ett nytt ankare, eller se ljuset från en ny fyr i dimman, var milt sagt osannolikt.

Det var därför jag ringde till Assar Lindbeck. Och det var därför han fick tre månader på sig att komma upp med vad som i mars året därpå skulle komma att bli 113 förslag med nya villkor för ekonomi och politik.

Det var ett uppdrag som näppeligen någon annan hade kunnat klara – eller förmodligen heller åtagit sig.

Assar Lindbeck utmärktes bl a av att han åtnjöt ungefär samma blandning av uppskattning och misstro i bägge de stora politiska lägren. Han hade ju sitt ursprung inom socialdemokratien, men hade blivit ett namn i samhällsdebatten med insatser i all synnerhet under löntagarfondsdebatten.

Han var ingen renodlad akademisk ekonom av den typ som producerar för den bredare allmänheten allt konstigare modeller med siffror och kurvor. Han hade förmågan att formulera sig i ett klarspråk som – för att använda ett sentida uttryck – gick genom rutan och han visste dessutom väl hur det politiska systemet såg ut och fungerade.

Och inte minst det senare var viktigt och återspeglas ju också i kommissionens sammansättning i övrigt. Det behövdes alldeles uppenbart en systemkorrigerare, kanske t o m ett systemskifte, och det handlade då inte bara om den ekonomiska politikens och de olika reformåtgärdernas inriktning utan måste också innefatta det politiska systemets hantering av ekonomins förutsättningar.

Avsikten med kommissionen var således att försöka ge det samlade politiska systemets ansträngningar att reformera vår ekonomi om än inte ett nytt ankare så dock en ny intellektuell grund att stå på. Utan en sådan var risken påtaglig att den ekonomiska debatten skulle glida tillbaka i de mönster som hade lett oss in på många av de problem vi brottades med.

Kommissionens förslag kom att leva upp till de förväntningarna. Det finns få offentliga utredningar i vår parlamentariska demokratis samlade historia som rönt så stor uppmärksamhet och som också fått så stort genomslag. På SVT talade Aktuellt om ”en fredlig statskupp” och alla var förvisso inte förtjusta i de förslag som presenterades. På sina håll haglade invekti-

ven över förslagen och någon facklig ledare började t o m tala om Pinochet i Chile. Samhällsklimatet hade fortfarande sina skälvande kvarlevor från tidigare tider.

Och själv försökte jag avhålla mig från att alltför offentligt säga att kommissionens förslag i allt väsentligt stod på samma grund som den politik vi hade försökt föra under de närmast föregående åren.

Men ser vi i dag tillbaka på förslagen från kommissionen det kvartssekel som passerat sedan de presenterades är det uppenbart att Lindbeckkommissionen kom att få ett mycket stort inflytande.

Den hade ett mycket brett angreppssätt. ”Den svenska ekonomins kris är . . . också politikens och institutionernas kris. Det är inte endast, eller ens i huvudsak, fråga om specifika misstag i den ekonomiska politiken, utan om svagheter i det politiska systemets allmänna funktionssätt” (Lindbeck 2012, s 296). Och den menade att dessa svagheter låg bakom inte bara den akuta krisen utan också ett par decennier med hög inflation, återkommande kostnadskriser, växande statsskuld, gradvis ökad arbetslöshet och relativt låg BNP-tillväxt i förhållande till andra rika OECD-länder sedan omkring 1970. Sverige hade förlorat mark under lång tid redan innan den akuta krisen slog till under de utsatta åren i början av 1990-talet.

Ett mycket betydande antal av de 113 förslag som lades fram har under åren sedan dess blivit politisk verklighet, men viktigare än de enstaka förslagen var att kommissionen kom att medverka till att det successivt etablerades en ny och tämligen bred konsensus om den ekonomiska politikens inriktning.

Förvisso kom det att stå betydande strider kring den ekonomiska politiken under åren som följde – avvägningen mellan skattehöjningar och utgiftsbegränsningar, nivåer i de olika försäkringssystemen och annat – men debatten kom att föras i huvudsak med utgångspunkt för de nya villkor för ekonomi och politik som kommissionen formulerade.

Det var avsikten och det kom att lyckas. Kanske blev det inte ett ankare – men förvisso en fyr.

3. En storartad insats

Att det inte går att diskutera den ekonomiska och politiska utvecklingen i Sverige under dessa decennier utan att stöta på och ställas inför Assar Lindbeck och hans insatser är uppenbart. Dessa två stora skeden av hans insatser i den vidare samhällsdebatten griper ju dessutom in i varandra och bildar något av en helhet. I det första handlade det om att försvara ett ekonomiskt-politiskt system under attack och i det andra handlade det om att reformera detta så att det fungerade bättre.

Sammantaget var det en med alla rimliga mått mätt storartad insats.

Det innebär dock inte att han lyckades med allt.

Jag tror att jag som ung student först kom i kontakt med Assar Lindbecks tankar när jag stötte på hans tes att hyresreglering var det näst bombning

bästa sättet att förstöra en stad. Formuleringen var minst sagt slående och ledde nog åtskilliga till att i alla fall av ren intellektuell nyfikenhet försöka tränga in i de tankegångar som låg bakom den.

Och det ledde nog till att det blev svårt att finna någon som mer principiellt hade möjlighet att försvara eller ens förklara den förda politiken på detta område. Men trots detta har detta förblivit ett område där teser om ”det politiskt möjliga”, och starka etablerade intressen, under decennier har kommit att bromsa det som borde ha vart det i sak enda rätta.

Nu finns inte Assar Lindbeck längre och man kan bara hoppas att nya generationer av ekonomer kommer att inspireras såväl av de tankar som bar upp hans engagemang som av hans insikt om vikten av att också genom aktiva insatser, också bortsett från det för stunden efterfrågade eller populära, långsiktigt försöka påverka den allmänna debatten.

Om man bortser från någon position på Stockholms universitet hade väl Assar Lindbeck aldrig mycket av offentlig makt i vårt samhälle. Ändå blev han genom sina intellektuella insatser en av dem som kom att ha det tydligaste inflytandet över dess utveckling under viktiga decennier.

- REFERENSER** Lindbeck, A (2012), *Ekonomi är att välja*, Albert Bonniers Förlag, Stockholm.